

Издательство «Весь Мир», 1998. – 54 с.

10. Всеподданнейший отчет Обер-Прокурора Святейшего Правительствующего Синода по ведомству православного исповедания за 1911–1912 гг. – СПб. : Синодальная типография, 1913. – XIII + 336 с. + 230 с. прилож.

11. Смирнов М. А. Отечественная преступность и общественно-политическая ситуация в России во второй половине XIX – начале XX века : 1861–1917 гг. : дисс. ... канд. ист. наук : 07.00.02 «Отечественная история» / Смирнов Максим Анатольевич ; Костромский государственный ун-т имени Н. А. Некрасова. – Кострома, 2006. – 221 с.

12. Миронов Б. Н. Отношение к труду в дореволюционной России / Б. Н. Миронов // Социологические исследования. – 2001. – № 10. – С. 99–108.

13. Михайлюк А. В. Хулиганство в селах Украины начала XX в. как проявление смеховой народной культуры [Электронный ресурс] / А. В. Михайлюк // Докса : зб. наук. праць з філософії та філології. – Одеса : Одеський національний ун-т імені І. І. Мечникова, 2011. – Вип. 16. – С. 132–143.

14. Лебон Г. Психология масс / Г. Лебон // Психология масс : хрестоматия. – Самара : Издательский Дом «БАХРАР», 1998. – С. 5–130.

15. Пайпс Р. Русская революция : в 2 ч. / Р. Пайпс. – М. : РОССПЭН, 1994. – Ч. 1. – 398 с.

16. Россия и СССР в войнах XX века. Потери вооруженных сил : стат. исслед. – М. : ОЛМА-ПРЕСС, 2001. – 607 с.

17. Поляков Ю. А. Советская страна после окончания гражданской войны: территория и население / Ю. А. Поляков. – М. : Наука, 1986. – 272 с.

References

1. Buldakov V. P. (1997). *Red strife. Nature and consequences of revolutionary violence. M. Rospen. (in Russ.)*

2. *Demographic modernisation of Russia, 1900-2000. (2006). M. New publishing house. (in Russ.)*

3. Mironov B.N. (1999). *Social history of Russia of period of Empire (XVIII - XX of century began). SPb. Dmitry Bulanin. T. 1. (in Russ.)*

4. Mironov B.N. (1999). *Social history of Russia of period of Empire (XVIII - XX of century began). SPb. Dmitriy Bulanin. T. 2. (in Russ.)*

5. Engelshtejn L. (1996). *Keys of happiness : Sex and searches of ways of updating of Russia on the border XIX and XX ages. M. TERRA. (in Russ.)*

6. Rashin A.G. (1956). *Population of Russia for 100 (1811-1913). M. Gosstatizdat. (in Russ.)*

7. *First Universal census of population of the Russian empire 1897 : the General vault of results of working out of data of the first universal census of population on the empire , produced on January, 28, 1897. (1905). SPb. I. (in Russ.)*

8. Mykhailuk O. V. (2012). *Agrarian overpopulation as factor of crisis of agriculture in the Russian empire at the beginning XX century. Elisavet. Kirovohrad. KNTU. 1. 4-12. (in Ukr.)*

9. Vert N. (1998). *History of the Soviet state. 1900-1991. M. Infra-m, publishing House «The Whole World». (in Russ.)*

10. *Report of Ober-prokuror of the most Saint holy governing Synod on the department of the Orthodox creed for 1911-1912 (1913). SPb. Synod printing-house. (in Russ.)*

11. Smirnov M.A. (2006). *Domestic criminality and socio-political situation in Russia in the second half of XIX - beginning of the XX century : 1861-1917. Kostroma. (in Russ.)*

12. Mironov of B.N. (2001). *Attitude toward labour in pre-revolution Russia. Sociological researches. 10. 99-108. (in Russ.)*

13. Mykhailuk A.V. (2011). *Hooliganism in the villages of Ukraine of beginning of XX of century as manifestation of laughter folk culture. Doksa. Odesa. 16. 132-143. (in Russ.)*

14. Lebon G. (1998). *Psychology of the masses. Psychology of the masses : reading-book. Samara. Izdatel'skij Dom «BAHRAR». (in Russ.)*

15. Pipes R. (1994). *Russian revolution. M. ROSSPEN. I. (in Russ.)*

16. *Russia and USSR are in wars of the XX century. Loss of military powers (2001) M. OLMA-PRESS. (in Russ.)*

17. Poljakov Ju.A. (1986). *Soviet country after completion of civil war : territory and population. M. Nauka. (in Russ.)*

O. Mykhailuk

A DEMOGRAPHIC FACTOR OF REVOLUTIONARY PROCESS IS IN THE RUSSIAN EMPIRE IN THE EARLY 20TH CENTURY

Problem of intercommunication of socio-political and demographic processes in the Russian empire in the early 20th century is actual and scantily explored. A question about the role of young people in revolutionary events and processes is one of discussed within the framework of social and political and scientific discourse.

To consider demographic processes in the Russian empire in the early 20th century, show their value for ripening of social conflict, to analyze the role of young people in revolutionary processes and events.

The growth of population is observed in Europe and Russia since the second half of XIX century. There was a rejuvenation of population. For patriarchal societies and paternalistic state system on the whole any violation of demographic balance and, especially, sharp increase of part young in a population countries can have destabilizing consequences. For a country with a prevailing peasant population that suffers from the shortage of land they became explosive. The elements of youth destructive became a global factor. The youth destructive which teamed up with agrarian overpopulation had a major value for Russia. The factors of paternalistic inhibition left off to operate. Young people prove as the most active part of society. Social revolution is characterized by bringing in political life of the new age-related groups.

Demographic processes are examined in the Russian empire in the early 20th century, their value for ripening of social conflict is shown, and the role of young people in revolutionary processes and events is analyzed.

Demographic changes, increases of quantity of population, in particular, increase of part young in composition of population became the important factor of ripening of revolutionary situation in the Russian empire.

Key words: social history, revolution, demographic processes, youth.

УДК 94:2-735:347.23(477.4)«18/19»

Б. О. Опря

кандидат історичних наук, доцент кафедри туризму та готельно-ресторанної справи Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

ЦЕРКОВНА ЗЕМЛЯ ТА ПРОБЛЕМА ЇЇ ВИКОРИСТАННЯ ПРАВОСЛАВНИМ ПАРАФІЯЛЬНИМ ДУХОВЕНСТВОМ ПРАВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.

Стаття присвячена вивченню питання матеріального забезпечення православного парафіяльного духовенства Правобережної України в другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. за рахунок прибутків від церковної землі. Підсумовано, що ці прибутки залежали від таких факторів, як площа землі, родючість, готовність селян допомогти в її обробітку тощо. Загалом, духовенство прагнуло знайти варіанти

отримання максимальних прибутків від землі, намагаючись уникнути труднощів, пов'язаних із цим.

Ключові слова: аграрне питання, церковна земля, православне духовенство.

Постановка проблеми. У другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. аграрне питання становило одну з ключових проблем тогочасного суспільства. Оскільки одним із джерел фінансового забезпечення православного парафіяльного духовенства були прибутки від землі, то саме аграрне питання опинилося в епіцентрі запеклих дискусій у середовищі духовенства. Розмір доходів священників залежав від багатьох факторів: розміру земельних наділів, готовності парафіян допомогти духовенству в обробтку церковної землі тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ці питання знайшли часткове відображення в працях таких істориків, як І. К. Смолич [1], В. А. Федоров [2], С. В. Римський [3], Г. М. Надтока [4]. Зокрема, І. К. Смолич у своїй праці приділяє посутню увагу описові організації церковного управління, аналізує також взаємини єпископів та парафіяльного духовенства, розвиток церковної науки, лібералізацію судової церковної влади, розвиток церковного життя і питання матеріального забезпечення духовенства. В. А. Федоров з'ясував усі ключові моменти історії Російської церкви синодального періоду (1700–1917), С. В. Римський наголосив на трагізмі становища Російської православної церкви за умов її повного підпорядкування державі, зазначивши, що спроби подолати негативні тенденції в житті церкви шляхом реформ хоча й мали позитивні наслідки, усе ж не досягли своєї кінцевої мети. Г. М. Надтока дослідив різні аспекти життя церкви, схарактеризував православ'я в системі міжконфесійних відносин в Україні, описав економічну діяльність православного духовенства. Однак ця тема потребує подальшого наукового дослідження.

Мета статті полягає в тому, щоб розкрити проблему використання церковної землі як одного з джерел матеріального забезпечення православного парафіяльного духовенства Правобережної України в другій половині ХІХ – на початку ХХ ст.

Виклад основного матеріалу. Проблему наділу парафіяльного причту землею порушували протягом синодального періоду неодноразово: щоразу, коли обговорювали забезпечення духовенства. Це спричинене тим, що в такий спосіб влада звикла розв'язувати фінансові проблеми, окрім того, земля продовжувала залишатися тим капіталом, якого уряд мав більш ніж достатньо. Щоправда, за таких умов священники нерідко самі змушені були обробляти землю і за способом свого життя мало чим відрізнялися від селян.

Під час державного розподілу землі, який розпочався в 1754 р., безземельним парафіяльним церквам виділяли орну землю й пасовиська. Однак уже розпочатий розподіл довелося зупинити через відсутність точних інструкцій, а помилки призводили до безперервних скарг невдоволених. Процес розподілу був відновлений лише в 1765 р. В інструкціях передбачено виділення для парафіяльних церков, які перебували на поміщицькій землі, по 33 десятини землі (30 десятин орної землі й 3 десятини пасовища); міським церквам землю не надавали [1, 367].

У 1829 р. був ухвалений проект Св. Синоду, що передбачав: 1) продовження наділу землею парафій; 2) збільшення наділів землі для великих парафій; 3) збільшення наділів парафій, які розташовувалися на державній землі, до 99 десятин; 4) спорудження будинків для духовенства; 5) підтримування духовенства бідних парафій шляхом виділення для них субсидій у розмірі 300–500 руб. [1, 368]. За законом кожному причту повинно було належати мінімум 30 десятин землі, але розподіляли її не однаково. Якщо на Полтавщині та Чернігівщині наділи ледве сягали норми, то в Таврійській, Херсонській, Волинській, Катеринославській епархіях вони становили часом понад 100 десятин на причт [4, 48].

Процес наділення землею проходив украй повільно. У західних і південно-західних епархіях поміщики-католики й новоприєднані уніатські парафії чинили супротив. Хоча закон однозначно рекомендував виділяти духовенству ділянки землі гарної якості, в одному місці й недалеко від церкви, насправді виходило інакше. Земля не завжди була найкращої якості, складався наділ інколи з 2-3 частин, які розташовувалися на великій відстані від села, інколи до 20 верст [3, 113]. Земля навечно закріплювалася за церквою, але не за причтом, що був лише користувачем. Церковна земля не підлягала переданню в заставу, даруванню, продажу, успадковуванню. Священно- й церковнослужителі, які виходили за штат, втрачали право користування церковною землею [4, 42].

Для своїх потреб духовенство також використовувало лісовий фонд. Проте для запобігання зловживанням у цій сфері існувала низка обмежень. Так, відповідно до указу Св. Синоду від 31 серпня 1864 р., для вирубування лісу, побудови чи ремонту власних помешкань члени причту церковного повинні були щоразу звертатися з письмовою заявою до єпархіального керівництва. Коли ж ліс використовували на дрова для опалення будинку, спеціального дозволу не вимагали, але зазначали, що ці дрова потрібно використовувати лише у власних потребах, їх не можна продавати іншим особам [5, 195–196].

Сільське духовенство суттєвою мірою залежало від землі й нерідко особисто брало участь у сільськогосподарських роботах. Така практика викликала невдоволення як із боку власне духовенства, так і з боку сторонніх спостерігачів. Проблема полягала в тому, що священник, обробляючи церковну землю, відволікався від своїх обов'язків. У нього залишалося мало часу й сил на здійснення таїнств, навчання дітей, відвідування хворих, на духовне стеження за парафією. Священник вимушено ставав фермером на церковній землі, а це передбачало не лише його фізичну працю в господарстві, але й виконання інших обов'язків. Улітку він вставав дуже рано, зі сходом сонця, будив своїх наймитів і давав їм розпорядження щодо робіт на поточний день. Як фермер, священник мав худобу, яка приносила йому прибуток. Зранку він мав видати їжу для неї, а також простежити, щоб вона була нагодована і напоєна [6, 551].

Ведення господарства влітку не обмежувалося роботою постійних робітників; необхідно було найняти на роботу сезонних працівників. Щоб їх знайти, священник був змушений приділяти й цьому

частину свого часу. Для успішного ведення господарства йому потрібно було раніше за всіх вставати, пізніше від усіх лягати. Досить часто він ставав і працював фізично нарівні зі своїми робітниками. Із початком осені й зими розпочинався порівняно спокійний період для священика-фермера. Проте і в цю пору він теж був зайнятий веденням свого господарства: мав продати свої сільськогосподарські продукти та купити все необхідне для проведення ремонту в господарстві. Унаслідок цього священик ставав постійним учасником усіх ярмарок, які відбувалися в недільні та святкові дні. Тут він був у ролі торговця: одне купив, друге продав, третє поміняв [6, 552].

Тож якщо священик хотів бути гарним фермером, увесь свій вільний час він приділяв справам господарства. Важливим було й те, що турботи священика, пов'язані з веденням сільського господарства, займали не лише його час, але і його думки. Замість роздумів про моральний стан своєї пастви чи зміст майбутньої проповіді, він розмірковував про динаміку цін на зерно чи переймався станом здоров'я своєї худоби. Заклопотаний насамперед власним господарством, священик нерідко з небажанням відривався від своїх занять, щоб виконати функції священика, яких від нього терміново вимагали. Виконуючи їх, намагався якнайшвидше завершити необхідний обряд, щоб повернутися до своїх справ. Віряни, зазвичай, бачили таке ставлення панотця до своїх обов'язків і віддячували йому тим же – небажанням прийти на допомогу чи безкоштовно виконати якусь роботу на церковному полі. Так, у 1875 р. селяни с. Солотвина Житомирського повіту Волинської губернії скаржилися на протизаконні дії священика М. Кушевича, який змушував обробляти його поле безкоштовно, хоча з 1 січня 1868 р. відбування сільськими парафіями натуральних повинностей на користь духовенства в Київській, Подільській і Волинській губерніях було скасоване, із заміною їх грошовим збором. М. Кушевич спонукав парафіян до обробітки своїх земель ногаціями, сварками та навіть погрозами невиконання духовних треб [7, 1–2]. Аналогічна ситуація склалася в с. Юшек Київського повіту в 1875 р. Тут парафіяльний священик Я. Тарасевич не хотів виконувати обряд погребіння померлої дитини, оскільки її батьки не обробляли церковної землі. Як з'ясувалося в ході слідства, й інші селяни цього села зазнавали утисків з боку священика за відмову безкоштовно обробляти його поле [8, 6]. Отож ситуація з безкоштовним обробітком парафіянами церковної землі створювала серйозну напругу в стосунках між пастирем та його паствою.

Зазначимо, що ставлення духовенства до сільськогосподарських занять було різним. Частина священнослужителів захищала доцільність таких занять пастиря, інша група – уважала їх недоречними. Як в одних, так і в інших був свій набір аргументів, якими вони постійно обмінювалися на сторінках церковної преси. Так, прихильники аграрних занять священика згадували про прибуток, який приносить земля, зауважували, що ніяка чесна праця, зокрема й робота на полі, не може нікого принизити, акцентували на корисності єднання з природою, наголошували на позитивному впливі фізичної праці на духовний розвиток пастиря, нарешті, говорили про

сприятливі умови для зближення священика зі своєю паствою, що виникають саме під час спільної праці [9, 426, 429–431, 434–435]. Противники сільськогосподарських занять священнослужителів, навпаки, знаходили негатив там, де перша група пастирів бачила переваги [10, 206–217]. Аргументом проти сільськогосподарських занять пастиря була їхня «непрестижність». Ось як змальовував образ священика під час роботи на полі один із дописувачів «Руководства для сільських пастирей» у 1907 р.: «Подивіться на цього священика... ось він на риллі в старому одязі до колін... чи можна в ньому впізнати служителя Бога Всевишнього? чи можна до нього, просякнутого перегноем, підійти під благословення?» [11, 63]. Із цими аргументами солідарний відомий церковний історик Є. Є. Голубинський. Він зазначав, що необхідно, щоб священики перестали бути землеробами, оскільки їхній головний обов'язок – навчати дітей у школі, повчати народ шляхом проповіді; обов'язок бути вчителем в широкому розумінні цього слова вимагає, щоб людина перебувала серед книг. «Фізична праця відучує людину не лише думати, але й писати, так що рука, котра переходить до пера від коси і сокири, косулі й сохи, скаче по паперу: які ж тут проповіді?» [12, 11–12].

Компромісний варіант пропонував один із представників духовного стану В. Певницький. Він зазначав, що немає потреби духовенству відмовлятися від церковної землі, але для виконання чорної роботи можна використовувати найману працю, і це не буде принижувати авторитет пастиря [13, 221].

Частина духовенства вважала, що було б краще зменшити наділи церковної землі, компенсувавши це іншими формами фінансування. Як зазначав один із дописувачів «Подольських єпархіяльних ведомостей», для священика вистачило б і дві третини тієї землі, яку він обробляв. Цим би він зберіг час для своєї духовної справи. Решту землі він би повернув сільській громаді, за що остання забезпечувала б його хлібом. Звичайно, ця земля не могла повністю забезпечувати священика, але решту матеріальних потреб пастиря отримував би сільськогосподарськими продуктами. Причому отримувати ці продукти він мав із надлишком не тільки для забезпечення себе і власної родини, але й для надання допомоги бідним і нужденним (у цьому разі духовенство готове було провадити благодійну діяльність, щоправда, за рахунок використання результатів чужої праці). Оптимальний варіант передання духовенству продуктів харчування вбачали в збільшенні ставки, яку селяни вносили в запасний магазин, що існував у кожній громаді на випадок неврожаю [14, 752–754].

Інша пропозиція полягала в передаванні сільській громаді всієї церковної землі. За це остання мала сплачувати причту вартість хліба, зібраного з її землі. Були навіть зроблені підрахунки, згідно з якими мінімальна кількість землі, що володів причт у розмірі 33 десятини, приносила б прибуток у розмірі 450 руб. на рік. Разом із 300 руб. платні від держави та платою за треби в розмірі 150 руб. це становило 900 руб. річного доходу священика. Причт, який володів землею розміром 40–50 десятин, отримував дохід 1 011 руб.; у парафіях, які мали до 60 десятин церковної землі, цей дохід становив би 1 122 руб., із 70 десятин землі утримання священика – 1 233 руб.; у разі

90 десятин церковної землі утримання священика – 1 344 руб.; із парафії, які мають 150 десятин церковної землі, утримання сягало до 2 000 руб. [15, 578].

На початку 60-х років ХІХ ст. Подільською духовною консисторією був запропонований проєкт забезпечення побуту духовенства. В одному з чотирьох пунктів зазначено, що парафіяни не лише повинні обробляти церковну землю безкоштовно, але й у разі, коли земля вродить менше норми, селяни мали поповнити брак за власний рахунок. Пояснення щодо запровадження цієї норми було просте: «Священникам не потрібно буде наглядати за селянами, а вони самі будуть намагатися якомога краще обробляти землю» [16, 572]. Однак таке нововведення неминуче негативно позначилося би на ставленні селян до духовенства та православної церкви в цілому. Більш реальним способом отримання прибутку від землі було здавання її в оренду. За таких умов прибуток розділявся б між духовенством й орендарем. Проте частину духовенства така система не влаштовувала, оскільки при цьому воно отримувало менший прибуток, ніж за безплатного оброблення землі парафіянами [17, 387–388].

Як бачимо, духовенство в другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. перебувало в постійному пошуку варіантів найбільш ефективного використання землі, а отже, й отримання з неї максимального прибутку. Один із можливих способів використання церковної землі був запропонований читачам православного духовного часопису «Руководство для сельских пастырей» у 1896 р. Автор статті С. Брояковський радив духовенству влаштувати на своїй землі пасіки та займатися бджільництвом. На його думку, цей напрям діяльності міг принести господарям значний прибуток, а також забезпечити свічні заводи натуральним якісним воском. Можливо, бджільництво й зацікавило частину духовенства, але сумнівно, щоб це заняття набуло масового характеру, адже, аргументуючи доцільність бджільництва, С. Брояковський лише наголошував на його давніх традиціях, «особливо в межах Малоросії», а також подавав досить абстрактну інформацію про успішність діяльності зарубіжних бджолярів, які, за його словами, збирають сотні пудів меду та воску щорічно [18, 346–347].

Висновки. Отже, прибутковість церковної землі суттєвою мірою залежала від її кількості та якості, а також від бажання чи небажання вірян допомагати своїм пастирям у вирощуванні та збиранні врожаю. Духовенство намагалося зберегти прибутки, які воно отримувало від землі, водночас уникаючи турбот і витрат, пов'язаних з їх отриманням. Для цього пропонували зобов'язати селян працювати на причт безкоштовно, що було досить проблематично. Земельне питання часто ставало причиною непорозуміння як усередині православного парафіяльного духовенства, так і його напружених взаємин із парафіянами.

Список використаної літератури та джерел

1. Смоліч І. К. *История Русской церкви. 1700–1917 / И. К. Смоліч : в 2-х т. – Т. 1. – М. : Издательство Спасо-Преображенского Валаамского монастыря, 1997. – 800 с.*
2. Федоров В. А. *Русская Православная Церковь и государство. Синодальный период 1700–1917 / В. А. Федоров. – М. : Русская панорама, 2003. – 480 с.*

3. Римский С. В. *Российская церковь в эпоху великих реформ (церковные реформы в России 1860–1870-х годов) / С. В. Римский. – М. : Крутицкое Патриаршее Подворье, 1999. – 568 с.*
4. Надтока Г. М. *Православна церква в Україні 1900–1917 років: соціально-релігійний аспект / Г. М. Надтока. – Київ : Знання, 1998. – 271 с.*
5. *О пользовании церковным дровяным и строевым лесом для нужд причтов // Руководство для сельских пастырей. – 1903. – № 7. – С. 195–196.*
6. *Современный быт нашего духовенства и как улучшить этот быт местными средствами? // Подольские епархиальные ведомости. – 1880. – № 47. – С. 551–552.*
7. *Центральный Государственный исторический архив Украины в м. Києві, ф. 442, оп. 54, спр. 79.*
8. *Центральный Государственный исторический архив Украины в м. Києві, ф. 442, оп. 54, спр. 216.*
9. *Священник как сельский хозяин // Руководство для сельских пастырей. – 1862. – № 30. – С. 426–437.*
10. *По поводу статьи «Священник как сельский хозяин» // Руководство для сельских пастырей. – 1863. – № 7. – С. 204–222.*
11. *Николаев В. Настоятельная необходимость материального обеспечения православного духовенства / В. Николаев // Руководство для сельских пастырей. – 1907. – № 20. – С. 58–65.*
12. *Голубинский Е. Е. О реформе в быте Русской Церкви / Е. Е. Голубинский. – М. : Императорское Общество истории и древностей российских, 1913. – X, 132 с.*
13. *Певницкий В. Священник. Приготовление к священству и жизнь священника / В. Певницкий. – Киев : Типография А. Н. Иванова, 1886. – 272 с.*
14. *Королев П. И. К вопросу об улучшении быта духовенства / П. И. Королев // Подольские епархиальные ведомости. – 1863. – № 19. – С. 752–758.*
15. *Современный быт нашего духовенства и как улучшить этот быт местными средствами? // Подольские епархиальные ведомости. – 1880. – № 49. – С. 577–600.*
16. *К вопросу об улучшении быта духовенства // Подольские епархиальные ведомости. – 1863. – № 14. – С. 567–572.*
17. *Об отдаче в аренду церковных и монастырских земель // Руководство для сельских пастырей. – 1904. – № 50. – С. 387–388.*
18. *Брояковский С. Одно из средств к улучшению материального быта православного духовенства / С. Брояковский // Руководство для сельских пастырей. – 1896. – № 14. – С. 345–348.*

References

1. Smolich, I. K. (1997). *History of the Russian Church. 1700 – 1917. Moscow: Publishing house of the Spaso-Preobrazhenskiy Valaamskiy monastery (in Russ.)*
2. Fedorov, V. A. (2003). *Russian Orthodox Church and the state. Synodal period 1700 – 1917. Moscow: Russian panorama (in Russ.)*
3. Rimskiy, S. V. (1999). *Russian church in the epoch of great reforms (church reforms in Russia of 1860 – 1870-s). Moscow: Krutitskoe Patriarshee Podvorie (in Russ.)*
4. Nadтока, G. M. (1998). *The Orthodox Church in Ukraine 1900 – 1917 years: the socio-religious aspect. Kyiv: Knowledge (in Ukr.)*
5. *About the use of church wood-burning and building forest for the needs of clergy (1903). Rukovodstvo dlya selskikh pastyirey (Guideline for rural pastors), 7, 195–196 (in Russ.)*
6. *The modern way of life of our clergy and how to improve this way of life by local resources? (1880). Podolskie eparhialnyie vedomosti (Podolsk diocesan lists), 47, 551–552 (in Russ.)*
7. *The Central State Historical Archive of Ukraine in Kiev, f. 442, op. 54, d. 79. (in Russ.)*
8. *The Central State Historical Archive of Ukraine in Kiev, f. 442, op. 54, d. 216. (in Russ.)*
9. *The priest as a rural owner (1862). Rukovodstvo dlya*

selskih pastyirey (Guideline for rural pastors), 30, 426-437 (in Russ.)

10. Concerning the article "The priest as a rural owner" (1863). *Rukovodstvo dlya selskih pastyirey (Guideline for rural pastors), 7, 204-222 (in Russ.)*

11. Nikolaev, V. (1907). *Insistent necessity of the material providing of the Orthodox clergy. Rukovodstvo dlya selskih pastyirey (Guideline for rural pastors), 20, 58-65 (in Russ.)*

12. Golubinskiy, E. E. (1913). *About reform in the way of life of Russian Church. Moscow: Emperor's Society of history and antiquities Russian (in Russ.)*

13. Pevnitskiy, V. (1886). *Priest. Preparation for the priesthood and the life of the priest. Kyiv: Printing-house of A. N. Ivanov (in Russ.)*

14. Korolev, P. I. (1863) *To the question about the improvement of way of life of clergy. Podolskie eparhialnyie vedomosti (Podolsk diocesan lists), 19, 752-758 (in Russ.)*

15. *The modern way of life of our clergy and how to improve this way of life by local resources? (1880). Podolskie eparhialnyie vedomosti (Podolsk diocesan lists), 49, 577-600 (in Russ.)*

16. *To the question about the improvement of way of life of clergy (1863). Podolskie eparhialnyie vedomosti (Podolsk diocesan lists), 14, 567-572 (in Russ.)*

17. *About lease of church and monastery lands (1904). Rukovodstvo dlya selskih pastyirey (Guideline for rural pastors), 50, 387-388 (in Russ.)*

18. Broyakovskiy, S. (1896) *One of the means to improve the material life of the Orthodox clergy. Rukovodstvo dlya selskih pastyirey (Guideline for rural pastors), 14, 345-348 (in Russ.)*

B. Opria

CHURCH LAND AND THE PROBLEM OF IT USE BY ORTHODOX PARISH CLERGY IN RIGHT-BANK UKRAINE IN THE SECOND HALF OF XIX – BEGINNING OF XX CENTURY

The agrarian question in the second half of XIX – beginning of XX century was important for all layers of that time society including for the Orthodox parish clergy. Tsarist government regarded land as a resource, which can greatly financially secure church clergy. The key issue to ensure the clergy was that the land was distributed unevenly in some parishes allotment barely reached the minimum standards, the other – the ground was too much. This situation has caused constant complaints from the clergy.

The controversial point was granting land to churches in western and southwestern dioceses where this process is met resistance from landowners Catholics.

An important aspect of ensuring the clergy using lands was the issue of it cultivation. Village priests do not always have the opportunity to hire seasonal workers and often cultivated church land by themselves, that had negatively result for the quality of the performance of their direct duties.

Trying to force peasants to unpaid work on the church land often led to tension in relations between the congregation and the church clergy. Among the representatives of the spiritual state there was no single position on church land cultivation: some thought it was a useful business, other – considered it as shameful and disgraceful things and others like that. Among the clergy on the pages of church periodicals were ongoing discussions on the issue of church land and its maximum use.

Consequently, improve financial position of the Orthodox parish clergy in the Right-Bank Ukraine in the

study period was real, but the amount of income is largely dependent on the quantity and quality of land, as well as the relationship of the church clergy with congregation. When the parish led the wise priest who created harmonious relations not only in the middle of the clergy, but in the middle of the parish, the villagers were happy to help cultivate the church land, which certainly influenced on the level of the material providing the clergy in general.

Key words: agrarian question, church land, Orthodox clergy.

УДК 329(477.46) "1907/1910"

О. М. Федьков

кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри історії України Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

УКРАЇНСЬКА СОЦІАЛ-ДЕМОКРАТИЧНА СПІЛКА РСДРП НА ЧЕРКАЩИНІ В ПЕРІОД РЕАКЦІЇ

Українська соціал-демократична спілка РСДРП утворилася напередодні першої російської революції і згодом перетворилася на міцний соціал-демократичний союз російської марксистської партії, який охопив своїм впливом Київську, Подільську, Волинську, Чернігівську, Полтавську та частину Бессарабської та білоруської Могилівської губерній. Спілка в своїй діяльності орієнтувалася на меншовицьку фракцію РСДРП. Проте праця цієї громади та її місцевих осередків залишається невивченою. Тому стаття присвячена роботі УСДС на Черкащині. Доба реакції розпочалася розпуском II Державної думи та репресіями проти діячів соціалістичних і ліберальних партій. Обшуки та арешти проти активістів Української соціал-демократичної спілки РСДРП. Завдяки діяльності секретних співробітників та системи перлюстрації листів охранка виявилася добре поінформованою про діяльність Спілки. Роботі соціал-демократів перешкоджали члени консервативно-монархічних союзів, які поширювали свій вплив серед робітничого класу. Унаслідок перманентних обшуків і арештів, скоротилася мережа та чисельність осередків УСДС. Серед членів спілчанських громад була значна кількість євреїв. Попри репресії, продовжувалась діяльність спілчанських організацій на Черкащині, які входили в Південно-Київський район УСДС. У цей час соціал-демократи Черкас, Умані, Шполи, Златополя та інших населених пунктів прагнули консолидувати людські, фінансові та матеріальні ресурси для поживлення своєї роботи. На чолі Південно-Київського району перебував відомий соціал-демократ М. Урицький, а Черкаську громаду очолювали спочатку Д. Милославський, а з жовтня 1907 р. – Г. Александров. Спілчани продовжували роботу серед робітників, селян і військових і зуміли організувати одноденний страйк у зв'язку з початком судових засідань над членами думської фракції соціал-демократів. З метою покращення координації роботи та її поживлення керівництво району запланувало скликання конференцій. Попри проведені заходи, організувати роботу форумів не вдалося. Спілчанські громади піддавалися неперервним репресіям.

Ключові слова: Українська соціал-демократична спілка РСДРП, Спілка, Черкаси, реакція, жандарми, репресії.

Постановка проблеми. Генеза та розвиток політичних партій і спілок в українських губерніях Російської імперії наприкінці XIX – на початку XX ст. активно вивчається на сучасному періоді розвитку історичної науки. Водночас, учені зосереджують увагу